

ANNA GRUSKOVÁ

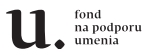
TICHÝ POBYT

NA ULICI
GWERKOVEJ-GÖLLNEROVEJ

Vznik rukopisu knihy formou štipendia
z verejných zdrojov podporil
Fond na podporu umenia.

Publikáciu z verejných zdrojov podporil
Fond na podporu umenia, ktorý je
hlavným partnerom projektu.

Text © Anna Grusková, 2022
Design & layout © Ester Mládenková, 2022
Photos © Slovenské banské múzeum, 2022
Slovak edition © Laputa/Literárna bašta, 2022

ISBN 978-80-99944-80-1

ANNA GRUSKOVÁ

TICHÝ POBYT
NA ULICI GWERKOVEJ-
-GÖLLNEROVEJ

NA POČIATKU BOLO POZVANIE

Dr. Alžbeta Gwerková-Göllnerová písala: *Chcela som Vás požiadať, milá pani doktorko, jestli by ste nevedeli o niekom, kto hľadá tichý pobyt pre svoju dovolenú, či v lete, či v zime. Máme tu veľa miesta a môžeme veľmi pohodlne ubytovať dve či tri dospelé osoby. A radi by sme tu mali známych ľudí, ktorí milujú prírodu, klud, knihy a ktorí sa chcú skutočne zotaviť. Myslím, že ľudia nášho druhu by boli radi, keby o takom mieste vedeli. Usudzujem tak podľa seba.*

Akoby mi hovorila z duše, keď pokračovala: *Dlho sme hľadali taký pobyt, kde je ticho, a prostredie, ktoré nijak nerozrušuje, naopak, ukludňuje, kde sa človek môže pred svetom stratiť, a predsa si má s kým tu i tam porozprávať, kde človeka v myslení nič nevyrušuje a kde sa môže pokojne vypnúť zo všetkého a zahrúžiť sa do krásy prírody alebo sa zadívať na oblaky, do zelene stromov a podobne. U nás je pekne v zime, v lete, na jar i na jeseň.*

Prijímam Vaše pozvanie, pani doktorka, nevádi, že ste ho napísali pred viac než osemdesiatimi rokmi a celkom inej žene. Hľadám presne to, čo ponúkate. Bezpečné,

inšpiratívne útočisko na zotavenie sa zo sveta, ktorý má príliš ďaleko k našim ideálom.

Túžim *zapadnúť a stratiť sa ľuďom z očí* a ocením aj možnosti *tichej nenáročnej zábavy*, chcem sa *uchyliť do malých hostincov na okraji mesta, kde po krásnej prechádzke chutí pohár piva alebo vína, kus chleba a tak ďalej*. Rada by som bola hosťom *tichým, milým*, čo sa *vie samostatne pobaviť*, nečakám od vás, že sa mi budete venovať, a predsa sa môžeme *tu i tam porozprávať o rôznych veciach, ktoré patria do okruhu našich záujmov...*

ZAS IDETE DO TOHO TOXICKÉHO KRÁTERA?

spýtal sa nás posmešne jeden kamarát, ktorý bol autorom aj ďalšieho nelichotivého pomenovania našej obľúbenej destinácie – gastronómická Severná Kórea. Faktom je, že keď sa chcete v Štiavnicí dobre najesť, najistejšie je uvariť si doma: aj to prispelo k nášmu rozhodnutiu, aby sme si tam niečo prenajali. Úroveň stravovacích služieb je kolísavá, personál sa často mení, lebo turistická sezóna je krátka. Mesto však môže poskytnúť celkom iné pôžitky.

Štiavnica je vo svete známa, pretože sa tu nachádza vstup do mýtického podsvetia. A práve toto návštevníkov nášho mesta fascinuje najviac, povedal celkom vážne miestny lámač ženských srdiec, vyšportovaný muž neurčitého veku, ktorého možno vídať na štiavnických tajchoch od jari do jesene, ako sa na brehu po plaveckom výkone rozcvičuje v Adamovom rúchu. Ženy, ktoré ho obklopovali, sa nedočkavo pomkli v očakávaní ďalších podrobností, zatiaľ čo muži sa na seba skepticky pozreli – oni toto ezo nemusia.

A možno mal pravdu. Aspoň sčasti. Veď sa tu nenachádza jeden, ale stovky vstupov do podsvetia, šachty, štôlne,

ostali v nich všetky tie dotyky rúk na kameni, prítomnosť mužských tiel, telesné výlučky, príbehy, ktoré si rozprávali vo chvíľach, keď utíchol hluk nástrojov.

V Banskej Štiavnici sme si prenajali pekný malý byt v starom dome v časti oddávna zvanej Štajngrubňa, na malej križovatke, do ktorej ústi Ulica Alžbety Gwerkovej-

-Göllnerovej. Keď som tam prvýkrát prišla, nevedela som o žene, po ktorej je ulica pomenovaná, vôbec nič. Internet mi ponúkol prvé informácie – narodila sa v roku 1905, zomrela v masovom hrobe v Kremničke v roku 1944, lebo vraj bola Židovka. Venovala sa vedeckej práci. Bola manželkou významného slovenského modernistického maliara Edmunda Gwerka a žila s ním v Banskej Štiavnici. Tam sa zúčastnila Slovenského národného povstania. Ulica nesie jej meno, lebo na jej konci stojí vilka, v ktorej s manželom bývala.

V našom štiavnickom byte sa kúpeľňovým okienkom pozerám na strmú Ulicu Jána Hollého, kedysi Záhradnú. Podchvíľou vytiahnem mobil a fotím. Farebné detské krdle, ktoré sa ponáhľajú do školy, rodičov s dáždňikmi, keď ich idú vyzdvihnúť z družiny. Zaznamenávam mačky, ako sa rozvaľujú na rozpálených mačacích hlavách. Je to aj obľúbená cesta Rómov z malého, zanedbaného panelového „sídlika“ na Šobove. Ulička sa mi vpisuje do pamäti aj do pamäťovej karty výskajúcimi deťmi na boboch i autami, ktoré sa nevedia dostať hore, lebo im na zjazdenom snehu prešmykujú pneumatiky. Tadiaľ doktorka Gwerková chodievala do banskoštiavnického gymnázia, kde 30. novembra 1938 podpísala zmluvu a od 1. decembra začala učiť.

Predstavujem si ju, ako ráno plná energie šliape do kopca a večer, unavená po celom dni v škole, pomaly kráča dolu po Záhradnej, minie našu križovatku a pokračuje po ulici, ktorá dnes nesie jej meno, a tá klesá už len mierne. Na jej konci na ňu v peknej vilke čaká muž s jedným okom, do ktorého sa ako tridsaťročná vášnivo zalúbila a kvôli ktorému na jeseň 1938 prišla do Štiavnice. Mala tu prežiť posledných šesť rokov svojho života.

MAĎAROŽRÚTKA, UDAVAČKA, LESBIČKA

1937. Predstavujem si, že Alžbeta Göllnerová s Edmundom Gwerkom sedia na brehu niektorého zo slávnych štiavnických tajchov, povedzme, že je to ikonický Klinger, a obdivujú jeho sýtozelenú farbu. Edmund rozpráva o tom, ako táto farba vzniká – unikátnou skladbou minerálov v podloží. Alžbeta ho pozorne počúva. Potom si ľahne na chrbát a zažmúri oči pred slnkom. Natiahne k nemu ruku.

Vedela som, že raz stretnem takého muža, ktorý vo mne prebudí ženstvo. Si to ty, Edmund?

Zelená farba tajchu sa vpija do kobaltovomodrého neba, dnes na ňom nie sú žiadne oblaky.

Viem, že ma ľúbiš predovšetkým ako človeka, pracujúceho človeka, pokračuje po chvíli, lebo sa zľakne svojej banálnej otázky. Ako z ľúbostných románov, ktorých sa vždy obávala, lebo sa do nich ženy zabárajú ako do cukrovej vaty a strácajú tak citlivosť pre svoje telo a intelekt. Gwerk ju však zoberie vážne: *Spočiatku si ma zaujímala len ako nový človek, vraj maďarožrútku, udavačku, lesbičku. Nevedel som, prečo ma voláš a prečo za mnou chodíš. Myslel som si, že ma chceš mať ako predmet a nástroj svojich plánov...* Alžbeta sa nervózne zamrví, ale jej spoločník teraz považuje za dôležité povedať jej všetko.

Spočiatku mi ani nenapadlo zaoberať sa tebou vážne, ale niekoľko tvojich bystrých poznámok ma príjemne prekvapilo. Nevedel som, ako mám s tebou zaobchádzať, kam ťa mám zaradiť.

A kam si ma zaradil? spýta sa Alžbeta s úsmevom. *Prekvapila si ma, a to veľmi príjemne. Myslel som, že vo mne chceš a vidíš len muža. A že ťa moje myšlienky, úvahy, skrátka celá moja ľudská bytosť nezaujímajú. Ale zistil som, že si myslíš a cítiš človekom.*

Obráti sa na brucho a z boku sa pozerá na jej tvár. *Potrebujem tvoju individualitu, tvoju ľudskú bytosť, tú mám rád. Nič neprijmem, nič nechcem, len teba samotnú, a to čo najviac a čo najčastejšie.*

Alžbeta sa stále usmieva.

Niečo za niečo, Edmund...

Dobre. Naučím sa kvôli tebe poriadne po slovensky, ale *do spoločnosti nepôjdem už len preto, aby som neurobil hanbu tvojej kľúčovej univerzitnej profesúre.*

Alžbeta sa teraz šťastne rozosmeje.

Z cesty, ktorá malebne lemuje tajch, sa k nim blíži mladý pár. Ostré servus zasviští vzduchom a nápadne krásne dievča pri pohľade na Gwerkovu partnerku skrívá ústa. Alžbeta zneistie. Edmundove bývalé lásky doteraz nemali tváre. Maľoval aj túto?

Gwerk sa však nepozera za krásavicou, ktorá ich práve minula. Šepká Alžbete do ucha:

Je ťažké rozhodnúť, kto z nás dvoch túži viac, intenzívnejšie, páľčivejšie. Možno ty, lebo si mladšia, nemilovala si ešte a vtedy k túžbe pristupuje aj myslenie, poznanie iného citu. A možno ja, lebo moja

túžba je vystupňovaná láskou a úctou. Neboj sa, až keď budeme cítiť, že nám duševný kontakt nestačí, budeme sa milovať fyzicky.

Pobozká jej dľaň a pokračuje ďalej na zápästie, lakeť... Alžbeta ho odstrčí, v rozpakoch sa zoblečie a v decentných modrých plavkách, ktoré mala pripravené pod šatami, opatrne schádza do tajchu. Gwerk sa na ňu pozerá, ako sa ponára, no iba tak, aby mala pod nohami schodíky a zábradlie na dosah. Pár metrov od nej sa športová postava Gwerkovej známej elegantne vrhne do vody a obdivuhodným plaveckým štýlom smeruje naprieč tajchom. Gwerk sa vyberie za Alžbetou. Mocnými rukami ju chyťí do náruče a pláva spolu s ňou, akoby ju zachraňoval, držiak ju pevne pod pazuchami. Spojenie vodného živlu a pevného mužského tela v nej prebudí nečakanú rozkoš, cíti, že sa roztápa, kričí, smeje sa a pritom jej z očí tečú slzy.

Keď zaľúbenci vyjdú na hrádzu, znovu si ľahnú na trávnu, príjemne unavení a odovzdaní jeden druhému. Omámená Alžbeta zašepká:

Povedal si, že *nemáš rád nevychodené cesty...*

Gwerk sa zasmieje.

Každý starý mládenec ako ja uprednostňuje raffinement... Ale mne je teraz oveľa svätejšia tvoja čistota nad akýkoľvek raffinement... Ak sa raz naše telá budú môcť k sebe priblížiť, budeme cítiť, čo nám môžu poskytnúť. Pri myšlienke na to sa tak rozpálím, že neviem, čo si mám so sebou počať.

Pomaly, Edmund, pomaly, prosím, zašepká Alžbeta.

Hanbí sa za svoju ťarbavosť a neskúsenosť, má už tridsať rokov a biľag starej panny. Cíti sa oveľa bezpečnejšie pod

kontrolou svojho osvedčeného spoločníka rozumu. Keď sedela za písacím stolom a štylizovala odvážne lúbostné listy, bolo to iné, teraz však má pocit, že z jej odvahy ostala hmla, ako keby jej odrazu niekto dýchol na okuliare.

Keby si nebola predmetom mojej túžby ty, išiel by som za prvou ženou, ktorá by mi prišla do cesty. Takto čakám a viem čakať, lebo som fakír a utlmím svoje túžby, tak ako svoj temperament, upokojuje ju Gwerk.

Alžbeta na chvíľu opäť nadobudne rovnováhu a ozve sa v nej vedecká pracovníčka: *Okrem sexuality sú aj krajšie veci. Tvorba, duchovné hodnoty, zápas a iné ľudské usilovanie,* vyhlási neisto.

To je omyl, *moja múdra hlava,* povie Gwerk láskavo a ľahko si ju k sebe pritiahne, *sexualita a erotika sú palivom, prevádzkovou materiálou pri každej tvorivej práci a u každého tvorivého človeka.* My máme šťastie, Erža.

Prečo?

Veľa jednoduchých ľudí prežije svoj život bez lásky, lebo nemajú dost temperamentu. Napríklad Židia sú plní erotiky, ktorá je motorom a hnacou silou ich aktivity.

Alžbetino vzrušenie razom opadne.

Ako to myslíš, Edmund? spýta sa chladne.

Ja som opustil židovských komunistov, lebo som nevedel stráviť ich špinu. Tvrдили o mne, že som oportunista a reakcionár. Ja som len po dialektickom vývoji dospel k tomu, že komunizmus považujem za predčasný a škodlivý práve pre židovskú deštruktívnosť.

Alžbeta sa nahnevá. Už zase. Zase tá zaťatosť, tie dogmy, ktoré sa krôčik po krôčiku usiluje uvoľniť, vyhladiť, obrúsiť, aby ho mohla pohladkať bez obáv, že sa jej do ruky zapichne trň.

Lenže pád nemeckého socializmu nezapríčinili Židia, Edmund. Sú za ním pokyny z Moskvy. V Európe nemožno realizovať ázijsko-moskovskú politiku. Pre Európu nemôžu platiť päťročnice ani ázijské mocenské metódy. Európsky človek je vo svojej ľudskosti omnoho internacionálnejší než stalinovci, šlochovci, stachanovci, pretože je rozmýšľajúcim a cítiacim človekom a chcel by svojich druhov vykúpiť z krutosti a beštiality.

Gwerk sa na ňu pozrie s prekvapením, ale aj s nehou a úctou. Už sa jej nedotýka, jeho slová ju však objímu:

Ty si moje lepšie ja, Erža.

FIGOVÉ LISTY KOMUNISTICKEJ A UHORSKEJ NÁLEPKY

Edmund Gwerk mal za sebou búrlivý vývoj a jeho komunistické presvedčenie sa zmietalo v nových a nových skúškach. Podliehal niektorým dobovým stereotypom vrátane antisemitských. V dvadsiatych a tridsiatych rokoch boli jeho mecenášmi najmä bohatí Židia a medzi priateľmi aj tí chudobní. Predovšetkým mu však išlo o univerzálnu ľudskosť, zbavenú náboženských, stranických a iných partikulárnych záujmov: *Oni vo svojej malichernosti idú do božieho chrámu prírody „na výlet“, kým s modlitebnými knihami v ruke chodia do kostolov zbožňovať vytesaných bohov. Oni, všetci všední, schovávajú sa pred Svetlom, ich uši počujú len cvengot peňazí: oni všetci sú len burina na smetisku: hyoscyamus niger. Ukážme tomu zmäkčilému, prehnutému a napriek všetkej „modernosti“ zaostalému ľudstvu, aby si uvedomilo, že je iba nástrojom, aby svojich druhov nepoužívalo za nástroj svojho ďalšieho obohacovania.*

Keď spoznal svoju budúcu ženu, napriek tomu, že bol o desať rokov starší, vrhol sa jej do náruče s oddanosťou dieťaťa. Jej múdra hlava i celé jej telo, ktoré prešlo skúškami trápení a strát, preňho boli zázračné a liečivé. Obaja mali, samozrejme, v rámci svojej doby, ideológií a filozofických

smerov, ktoré ich formovali, hlboký záujem o osud stredo-európskych národov, bytostnú túžbu pochopiť ich minulosť a cez ňu súčasnosť.

Edmund Gwerk svoje diela v dvadsiatych a tridsiatych rokoch podpisoval Ödön Gwerk a dlho sa považoval za maďarského umelca. Základy svojej portrétnej tvorby získal v rokoch 1914 – 1919 na Akadémii výtvarných umení v Budapešti u profesora Eduarda Ballóa, krajinomaľbu študoval u Ištvána Rétiho a aj počas kratších pobytov v umeleckej kolónii v pôvodne baníckom mestečku Nagybánya, dnešnom rumunskom Baia Mare. V Budapešti sa rozvinulo jeho ľavicové cistenie, tam sa zapojil do činnosti Galileovho kruhu mladých intelektuálov a neskôr nakrátko aj do radikálnej boľševickej republiky „Maďarskej komúny“. Horthyovský režim sa s komunistami a ich prívržencami nemaznal, a tak Gwerk po rýchlom páde „komúny“ doslova utiekol späť na Slovensko, lebo mu hrozila tvrdá perzekúcia. Jeho vzťah k tejto revolte sa však nezmenil: *Revolúcia je pre mňa ako vzdialená méta, najjasnejšia hviezda na oblohe. Treba k nej spínať ruky. Snáď je šílenstvom vidieť skutočnosť ako spravodlivosť, pravdu a krásu, ale ešte väčšie šílenstvo je zmieriť sa so skutočnosťou vôkol nás. Snahu zapojiť sa do revolučného boja som chápal ako morálnu povinnosť a čo ma po tom, že iný využíva život ako primitívny živočích.*

Krátko po Gwerkovom úteku z Budapešti napísal mladý maďarský spisovateľ Dezső Szabó kultový román *Pomoc!*, v ktorom exaltovaným štýlom s častými výbuchmi nevšedných metafor zachytil komplikovaný medzivojnový